

ZEVEN EEUWEN ALLERSMABORG

ZEVEN EEUWEN

ALLERSMA BORG

Annette van der Post en Henk Th. van Veen

NOORDBOEK

Deze uitgave kwam mede tot stand met steun van
Ubbo Emmius Fonds
Prins Bernhard Cultuurfonds Groningen
Stichting van der Wyck de Kempenaer
M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting
Theo van Baaren Stichting
Scholten Kammingafonds
Stichting Beringer Hazewinkel
Stichting Nicolaas Mulerius fonds
De Gijsselaar-Hintzenfonds
Huis van de Groninger Cultuur
Koepon Holding

© 2019 Annette van der Post en Henk Th. van Veen | Uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp en boekverzorging Barbara Jonkers
Omslagbeeld Anton Tiktak, Arte del Norte (artedelnorte.nl)

ISBN 978 90 5615 504 9
NUR 521 | 654

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Noordboek.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

INHOUD

7	Voorwoord
11	HOOFDSTUK 1 Van Heerd tot Heerlijkheid
57	HOOFDSTUK 2 Een borg voor burgers
83	HOOFDSTUK 3 Tussen Stad en Ommeland
109	HOOFDSTUK 4 De laatste Heer van Allersma
137	HOOFDSTUK 5 Nieuwe eeuw, nieuwe bewoners
155	HOOFDSTUK 6 Allersma kunstenaarsoord
189	HOOFDSTUK 7 Kunstenaars rondom
205	HOOFDSTUK 8 Exposities, films en feesten
239	HOOFDSTUK 9 Universiteit als erfpachter
247	Dankwoord
249	Bronnen en Literatuur
258	Illustratieverantwoording
260	Lijst van geïnterviewden
261	Lijst van exposities op Allersma
267	Stamboom
268	Personenregister

Vlak achter de Reitdiepdijk ligt omsloten door een brede gracht en imposante boomsingels de Allersmaborg. Een statig en toch sober gebouw, midden in het weidse wierdenlandschap nabij Ezinge. De beslotenheid geeft de plek iets romantisch, soms zelfs iets betoverends. Allersma is misschien niet erg bekend bij het grote publiek. Wel bij de fervente liefhebbers van kastelen, buitenplaatsen, states en borgen. En zeker ook bij noordelijke kunstenaars, kunststudenten en kunstliefhebbers die de borg vanaf de jaren zestig tot in de jaren negentig van de vorige eeuw kennen als broedplek en expositiegelegenheid. Recentelijk won Allersma aan bekendheid als trouwlocatie en vergaderoord. Nooit eerder echter werd de lange en rijke geschiedenis van deze beminnelijke borg en zijn bewoners uitvoerig beschreven.

In 2014 vonden de twee auteurs elkaar. Allebei hadden zij hun oog op de Allersmaborg laten vallen, waren in de geschiedenis van de bewoners gedoken en maakten plannen voor een publicatie. Samen verder optrekken lag voor de hand. Periodes werden afgebakend. Henk van Veen, emeritus hoogleraar kunstgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen, richtte zijn research op de geschiedenis van de borg en zijn bewoners tot 1900, waarover het nodige te vinden was in de regionale historische literatuur en in de Groninger Archieven. De ene na de andere familie was heer over de borg. De Allersma's en de Elama's woonden er als aanzienlijke Ommelanders permanent. De families Busch, Busch de Marees, Van Swinderen en De Marees van Swinderen waren, uitgezonderd de laatste borgheer, Groninger patriciërs. Ze resideerden in Groningen en koesterden Allersma als hun buitenverblijf, waaraan zij steeds een stukje meer allure gaven. Huwelijk, geboorte, ziekte, overlijden, geweld, het hele spectrum maakte Allersma mee. Veel lief, maar ook een hele vracht leed. Vooral de markante jonkheer Reneke Meinard Adriaan de Marees van Swinderen kreeg zijn portie van beide. Met hem, volgens zijn goede vriend jonkheer mr. J.A. Feith 'een type, dat verdwijnt, dat van den krachtigen, gastvrijen, ontwikkelde landedelman', sluit het eerste deel van het boek af.

Taalwetenschapper Annette van der Post nam de twintigste eeuw voor haar rekening. De focus kwam te liggen op de periode 1962-2001, van de komst van de jonge kunstenaars Annie Vriezen en

Martin Tissing tot het vertrek van Annie als borgvrouwe.

Een tijdvak waarin de kunsten rijkelijk bloeiden op Allersma en velen er geïnspireerd raakten. Wie kwamen we er tegen?

De fotograaf Sanne Sannes, de beeldhouwer Edu Waskowsky, de vermaarde Poolse textielkunstenaar Magdalena Abakanowicz, de jeugdboekenschrijfster Els Pelgrom, de schilder Matthijs Röling, dichteres Fritzi Harmsen van Beek, beeldhouwer Gjalt Blaauw en al die anderen. Interviews met kunstenaars die er ooit woonden, logeerden, werkten, exposeerden en feestvierden vormden de basis voor de beschrijving van deze dynamische decennia op de borg Stond de Allersmaborg dan leeg nadat de laatste jonkheer in 1899 was gestorven en voordat de kunstenaars erin trokken? Nee, geenszins. Nader archiefonderzoek en gesprekken met nazaten van vroegere bewoners gaven ons de mogelijkheid ook deze episode tot leven te brengen.

In het laatste hoofdstuk laten we zien hoe de Allersmaborg de eenentwintigste eeuw inging met de komst van de Rijksuniversiteit Groningen als nieuwe erfpachter, een verbouwing, nieuwe beheerders en een nieuwe bestemming als locatie voor studiebijeenkomsten, conferenties, bruiloften en meer. Een periode van zoeken naar de juiste mix van activiteiten die uitnodigt, boeit, bindt en economisch haalbaar is.

Door alle hoofdstukken heen hebben we geprobeerd de lezer een kijkje te bieden in de levens van Allersmabewoners, hun bouwactiviteiten en de maatschappelijke, politieke, culturele en artistieke werelden waarin zij hun partij meebliezen. Soms treden we in ons enthousiasme dan misschien iets buiten de verhaallijn. Soms zijn we juist beknopt in het beschrijven van stromingen en figuren, waar specialisten veel meer over te vertellen zouden hebben. Wij gaan ervan uit dat wij binnen onze kaders de juiste balans hebben weten te vinden.

Bij het schrijven van dit boek hadden wij een breed geïnteresseerd lezerspubliek op het oog, al neigt het eerste deel misschien iets naar de wetenschappelijke en het tweede naar de journalistieke kant. Om het eerste deel niet te 'zwaar' te maken hebben we besloten af te zien van voetnoten. Wel is ons boek voorzien van een uitvoerige opsomming van de archiefstukken, gepubliceerde bronnen en secundaire literatuur waaraan we onze wijsheid hebben

ontleend. Achter elk van de archiefstukken die zijn geraadpleegd voor de hoofdstukken 1 t/m 4 staat tussen haakjes vermeld op welke pagina('s) in het boek daarnaar verwezen wordt.

Het tweede deel van ons boek drijft minder op archief- en literatuuronderzoek en meer op orale bronnen, waarbij we de beperkingen van het menselijk geheugen voor lief moeten nemen. In de gesprekken met betrokkenen vulden veel beschrijvingen en verhalen elkaar aan, maar ze waren soms ook tegenstrijdig. Het was dan aan de auteur om ze zo goed mogelijk tegen elkaar af te wegen en zo tot een verdedigbare interpretatie van het gebeurde te komen. Natuurlijk hadden we ook nog veel meer gesprekken kunnen voeren die ongetwijfeld relevante informatie hadden opgeleverd en het verhaal completer hadden gemaakt. We hebben onze nieuwsgierigheid enigszins in toom gehouden.

Inhoudelijk hebben we een doorlopende verhaallijn gecreëerd. Een ware uitdaging voor twee auteurs, met hun eigen invalshoeken en ook eigen stilistische karakteristieken. Met veel plezier hebben we op onderlinge afstemming ingezet, maar dat hier twee schrijvers aan het werk waren zal de lezer niet ontgaan.

In het dankwoord en de lijst van gesprekken achterin staan de namen van de velen die op enige manier hebben bijgedragen aan dit boek over de Allersmaborg. De enige die we juist hier willen noemen is textielkunstenaar Annie Vriezen. Zij waakte bijna veertig jaar met hart en ziel over de borg, ontplooidde er vele kunstzinnige initiatieven, kon ons veel vertellen over het reilen en zeilen en stelde ons haar archief ter beschikking. Zonder haar was dit boek er nooit gekomen en daarom willen wij haar in dit voorwoord nadrukkelijk bedanken.

Van Heerd tot Heerlijkheid

Rondgang

Al voordat je de ophaalbrug over bent, zie je het huis liggen. Maar eerst wordt je blik naar rechts getrokken, naar de charmante negentiende-eeuwse bouwsels die daar achter elkaar in het gelid staan. Eerst de imposante duiventil, dan het witte houten prieel dat is vastgebouwd aan het smalle, roodbakstenen huisje met de twee uit de kluiten gewassen schoorstenen. **(afb. 1)**

Nu loop je op het huis toe. **(afb. 2)** Een hoog pannendak boven een symmetrische gevel met daarin negen grote, nogal kale ramen en een eenvoudig portaal. De bovenverdieping heeft duidelijk een ander soort en kleur baksteen dan de begane grond. De stenen vertellen dat het huis uit de achttiende eeuw stamt en er zo'n honderd jaar later een etage bovenop werd gezet.

Ga je links de hoek om naar de zuidkant van het huis, dan blijkt het tegen een veel ouder bouwwerk te zijn aangezet. **(afb. 3)**

Van de achttiende eeuw kom je nu pardoes in de middeleeuwen. Daar laten de kloostermoppen geen misverstand over bestaan. Een vluchtige blik op de gevel hier is al genoeg om te zien dat er in de loop van de eeuwen het nodige aan veranderd is. De ramen waren eerst veel kleiner en links van waar nu de tuindeuren zitten, zijn sporen van wat ooit de ingang was. **(afb. 4)** Je staat hier voor het oudste gedeelte van de borg, het steenhuis. In de Ommelanden werden zulke huizen in de latere middeleeuwen gebouwd op liefst bestendige plekken en dienden ze hun eigenaren tot toevluchts-oord in tijden van gevaar. Het steenhuis van

Allersma werd gebouwd op de oeverwal van het Reitdiep.

Om de hoek van het steenhuis stuit je na een paar meter op een imposant koetshuis met paardenstal dat daar in de lengte is aangebouwd. **(afb. 5)** Nu ben je ineens weer in de negentiende eeuw. Het koetshuis is langer dan steenhuis en voorhuis bij elkaar en loopt bijna helemaal door tot aan de gracht. Je kunt er niet achterlangs. Om de andere kant – de noordkant – van de borg te zien, moet je weer helemaal terug naar waar je begon en dan rechts de hoek om van het voorhuis, dat daar vlakbij de gracht komt. Wat hier aan deze kant in het oog springt zijn de kloostermoppen onderin de zijgevel. **(afb. 6)** Een kenner ziet meteen dat dit geen middeleeuws stukje muur is. De kloostermoppen zijn afkomstig uit het steenhuis en werden op deze plek hergebruikt toen het voorhuis werd gebouwd. Verder lopend langs de gevel constateer je dat het voorhuis aan deze kant staat aangebouwd tegen een keukenvleugel die haaks op de noordoostkant van het steenhuis is geplaatst. De baksteen hier is negentiende-eeuws, maar het zou natuurlijk best kunnen dat deze vleugel toen is vernieuwd. De hoek om van de keuken komt het steenhuis weer in zicht, nu vanaf de noordkant. In zicht is trouwens veel gezegd, want de gevel hier wordt aan het oog onttrokken door een klinkerstraatje met houten overhuiving dat van de keuken naar het koetshuis gaat.

De Allersma's

Wanneer het steenhuis precies is gebouwd blijft gehuld in de nevelen van de geschiedenis. Binnenin is veertiende-eeuws metselwerk aangetroffen, maar waarschijnlijk is het steenhuis nog ouder. Bij een restauratie in de jaren zeventig van de vorige eeuw, stuitten de restauratoren onder een van de muren op nog weer een andere. Die ging zo diep de grond in dat ze maar besloten te stoppen met graven.

De Allersma's zijn de eersten van wie bekend is dat ze het steenhuis bezaten, wat niet wil zeggen dat er geen andere eigenaren voor hen zijn geweest. (afb. 7) Het huidige dakgebinte moet zijn gemaakt toen Duirt Allersma (ca. 1462-ca. 1514) heer van het huis was. (afb. 8) Het steenhuis vormde toen – en ook al veel eerder – de kern van een edele heerd, dat wil zeggen

een boerderij met heerlijke rechten. Het waren deze rechten die het huis de moeite waard maakten. Ze stelden de bezitters in staat om in hun directe omgeving belangrijke posities in bestuur en rechtspraak in te nemen. In het geval van Allersma waren dat het redger- of grietmanschap (een soort van burgemeester en rechter tegelijk) en het zijrechterschap van de schepkerij Ezinge in het Aduarderzijvest. (afb. 9) De Aduarderzijl ligt pal ten oosten van Allersma en was cruciaal voor de afwatering van de noord-westelijke Groninger Ommelanden. De Allersma's bekleedden deze functies per toerbeurt – de zogenoemde ommegang – met anderen die binnen een bepaalde rechtstoel dezelfde heerlijke rechten bezaten. Allersmaheerd lag in de rechtstoel Ezinge. Tot de heerlijke

< 1 De duiventil en het klerkenhuisje met het prieel

2 Het Huis Allersma (foto Anton Tiktak, artedelnorte.nl)

rechten behoorde ook het mede-collatie-recht, dat wil zeggen de medezeggenschap over het kerkbeheer en de benoeming van de pastoor (en later de dominee). Dus ook daarop hadden de Allersma's invloed binnen het kerspel waarin hun heerd lag. Toen Duirt Allersma stierf, nam een van zijn zoons, Sirp, de heerd over. Sirp bezat 222.5 grazen (een gras is ongeveer een halve hectare) verspreid liggend land, een behoorlijk bezit voor die tijd. Hij trouwde met Thoenis (Tonnisje) en het echtpaar kreeg twee zoons en vijf dochters. Sirp werd begraven in de kerk van Ezinge waar zijn grafsteen nog altijd aanwezig is, met als opschrift ANNO DOMINI 1552. DES DINXDAEGES NA MITVASTEN, IS SALIGHE SIRP ALLERSMA IN GODT VERSTORVEN. DEN GODT GHENEDICH SI. (afb. 10, afb. 11) Bij de boedelscheiding na zijn dood kregen zijn twee zoons, Duirt en Cornelis, Allersmaheerd.

In de elfde/twaalfde eeuw had zich binnen de groep eigenaren van edele heerden in de Ommelanden, om uiteenlopende, vooral militaire redenen, een vrij gesloten groep gevormd die zich hoofdelingen of hovelingen noemden en boogden op een adellijke status. De Allersma's behoorden tot een stel families die 'nieuwe hoofdelingen' worden genoemd. Hoewel doorgaans niet tot de adel gerekend, waren deze nieuwe hoofdelingen oorspronkelijk vaak van voorname komaf. Alleen hadden ze daar langere tijd geen werk meer van gemaakt. Tegen het eind van de zestiende eeuw worden ze zich weer van hun vroegere status bewust en gaan ze zodoende het gedrag vertonen van de adellijke hoofdelingen. Niet toevallig ontstaat in deze periode het predicaat 'jonker' en beginnen de adellijke hoofdelingen, om zich van hun nieuwe niet-adellijke

3 Allersma vanuit het
zuid-oosten gezien

4 Bestektekening van
de zuidwand

standgenoten te onderscheiden, zich 'jonker en hoveling' te noemen, wat ze tot ver in de achttiende eeuw zullen blijven doen. In het geval van de Allersma's sprak het herwonnen statusbesef uit de huwelijken die Cornelis en Duirt sloten. Beiden trouwden met dochters uit families die eveneens als 'nieuwe hoofdelingen' te boek stonden, Cornelis met Meyt Froma, Duirt met Abele tho Nansum. Cornelis overleed al vroeg en

werd begraven in de kerk van Feerwerd. Omdat hij geen kinderen had, ging zijn deel van Allersma naar zijn broer. Duirt was zeker een type dat zich liet gelden. Zo drong hij in 1560 met een zwager en een paar andere kornuiten een huis in Groningen binnen en ze sloegen daar alles kort en klein. Ze draaiden even de gevangenis in, maar kwamen er uiteindelijk met een boete af. Wel mochten ze een jaar

5 Het koetshuis annex paardenstal

6 De noordwand – de foto laat nog het later afgebroken windscherm met deur zien dat tussen de borg en het klerkenhuisje was aangebracht

lang de stad niet meer in. Duirts gevoel van eigenwaarde bleek goed toen hij, om zijn huwelijk met Abele te markeren, een kostbare zilveren beker liet gieten, waarin hij zijn eigen naam en die van zijn vrouw met hun wapenkwartieren liet graveren; de familie van Abele kwam oorspronkelijk van een steenhuis in de buurschap Nansum bij Holwierde. Duirts representatiezucht kreeg verder vorm in de bouw van de

ruime keukenvleugel, waarvan we mogen aannemen dat deze plaatsvond in de tijd dat hij heer van Allersma was. (afb. 12) Oorspronkelijk droeg deze vleugel een zadelkap in plaats van de huidige schildkap en eindigde zij dus in een topgevel. Ook het steenhuis trouwens zal aanvankelijk een zadelkap en topgevels hebben gehad. Wie weet heeft Duijt Allersma met zijn keukenvleugel willen opbieden tegen de